

Winterslapende vleermuizen in de binnenduintrand bij Haarlem

JAN BOSHAMER

Sinds het begin van de jaren tachtig worden er enkele bunkers uit de laatste oorlog bekeken op de aanwezigheid van overwinterende vleermuizen. Omdat hij 's winters regelmatig vleermuizen in bunkers tegen kwam, nam Pieter Dhont, beheerder bij de NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, het initiatief een aantal bunkers voor de jeugd af te dichten en te kijken of deze maatregelen positieve gevolgen voor de overwinterende vleermuizen zouden hebben.

Deze eerste bezoeken waren het startpunt voor de nu al ruim twaalf jaar jaarlijks terugkerende inventarisaties van vleermuiswinterkwartieren in de duinen én binnenduintrand in de omgeving van Haarlem. In het begin werden vooral bunkers bekeken, maar gaandeweg werden ook ijskelders op diverse landgoederen in de binnenduintrand bij het onderzoek betrokken. Momenteel coördineert de Vleermuiswerkgroep Nederland (Vlen) het winteronderzoek. Deze gegevens worden gebruikt in een landelijk opgezet monitoringproject. Getracht wordt in de loop der jaren het totale duingebied langs de Nederlandse kust met de achterliggende binnenduintrand te bestrijken. E.e.a. vergt een forse organisatie. Gelukkig blijken de meeste terreineigenaren en beheerders het belang van vleermuizen voor het totale ecosysteem van het duingebied in te zien en verlenen zij van harte hun medewerking aan het inrichten en behouden van winterverblijven en de jaarlijks terugkerende tellingen. De tot nu toe bekende winterkwartieren zijn verdeeld over diverse 'tellingeiders', die jaarlijks een excursie samenstellen. Zo worden bijvoorbeeld ook jaarlijks alle bunkers in de Amsterdamse Waterleidingduinen geïnventariseerd. Tijdens de inventarisaties wordt niet alleen gekeken welke soorten aanwezig zijn, maar ook hoe zich de aantallen verhouden met de

resultaten van voorgaande bezoeken. Tevens wordt steeds overlegd hoe een winterslaapplaats verbeterd kan worden. Ervaring heeft geleerd dat diverse soorten specifieke eisen stellen aan een onderkomen: sommige soorten preferen een 'koude' slaapplaats waar de invloeden van buiten goed merkbaar zijn, andere soorten een relatief 'warme'. Hoewel natuurlijk lang niet alle winterslapende vleermuizen geteld worden, niet alle winterslaapplaatsen zijn bekend, geven de resultaten wél een inzicht over het aantalsverloop en de soortenrijkdom in een gebied. De bezoeken vinden zoveel mogelijk binnen de zelfde tijd plaats (medio december / januari) om een zo gelijkmatig mogelijk beeld te verkrijgen. Om verstoring van het winterverblijf te beperken wordt er slechts éénmaal per jaar een bezoek gebracht aan het onderkomen.

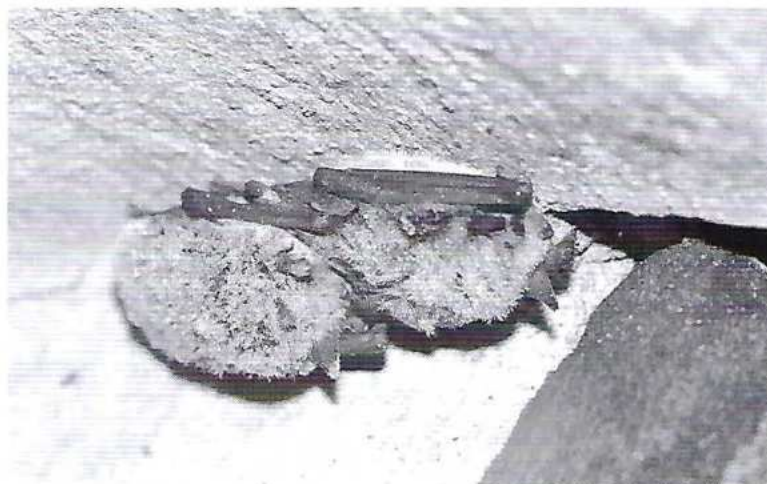
Binnenduintrand belangrijk voor vleermuizen.

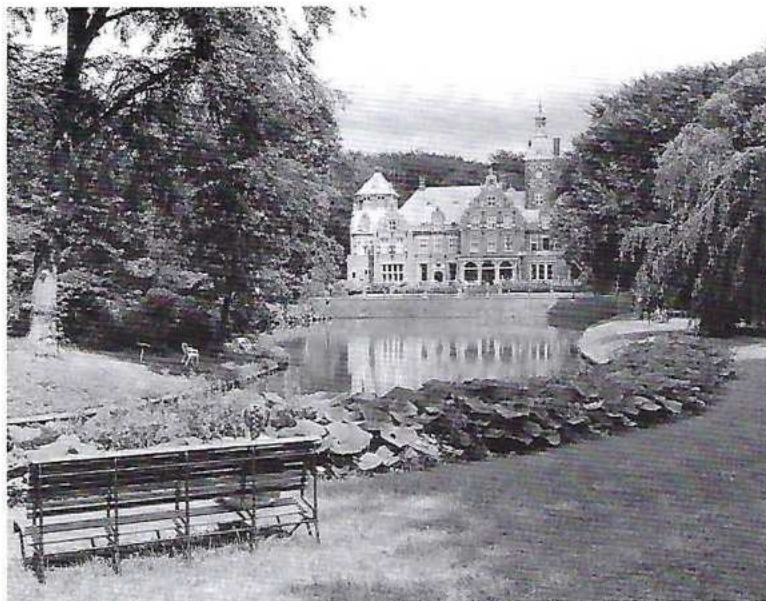
Afgelopen jaren hebben diverse inventarisaties met ultrasoon geluidontvangers (z.g. bat-detectors) aan getoond dat de bosrijke binnenduintrand met daarin vele oude landgoederen bijzonder rijk is aan vleermuizen. Zo werden in de aaneengesloten landgoederen Beeckestein, Waterland en Velserbeek tijdens een korte inventarisatie zowel een kolonieboom van de Watervleermuis als van de rosse vleermuis aangetroffen. Behalve deze twee kolonieplaatsen blijkt de binnenduintrand nog een groot aantal andere vleermuissoorten te herbergen. Soorten als de gewone dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis, de rosse vleermuis, en de laatvlieger werden vrij eenvoudig waargenomen d.m.v. een ultrasoon geluidontvanger. De in de binnenduintrand nog vrij talrijke gewone grootoorvleermuis laat zich door zijn fluisterzachte echolocatiegeluiden veel minder makkelijk waarnemen, hij wordt zomers gemakkelijk over het hoofd gezien. Sommige soorten zijn in de zomer minder makkelijk waar te nemen, omdat zij moeilijk zijn waar te nemen (zachte echolocatie) of omdat zij zeldzaam zijn. Het onderzoek naar overwinterende dieren levert belangrijke aanvullende informatie op. Een goed voorbeeld van een zeldzame en in het veld lastig te onderscheiden soort is de franje-staart. Jaarlijks worden hiervan slechts enkele exemplaren overwinterend aangetroffen. Zomers is deze soort nog niet waargenomen.

Efficiënte energiehouding

Alle in ons land voorkomende vleermuizen zijn insectenetende zoogdieren. Hoewel van een aantal soorten bekend is dat zij zich over grote afstanden kunnen verplaatsen, trekken vleermuizen bij het

De meervleermuis is sterk in opkomst in bunkers en ijskelders. Hier hangen twee exemplaren in de ijskelder van Middenduin op 3 januari 1996 (foto: Joost Verbeek).

Op Duin en Kruidberg is een ijskelder en zijn diverse bunkers ingericht als winterverblijfplaats. In het oude binnenduïnbos rondom het landgoed worden grote hoeveelheden vleermuizen gevonden (foto: Henk Wijkhuisen).

naderen van de winter niet weg naar 'warmere' streken. Vleermuizen houden een lange winterslaap op een koele, vorstvrije plaats met een hoge luchtvochtigheid. De spijsvertering en daarmee het totale levensritme wordt op een laag pitje gezet en de lichaamstemperatuur daalt tot slechts enkele graden boven die van de directe omgeving. Deze strategie zorgt er voor dat deze dieren lang kunnen teren op een vrij beperkte vetvoorraad. Omdat het ontwaken uit deze toestand van lethargie tot wel een half uur in beslag kan nemen, zal het duidelijk zijn dat de vleermuizen op dit moment erg kwetsbaar zijn. De winterslaapplaats dient daarom niet alleen vochtig en vorstvrij te zijn, maar ook moeilijk toegankelijk voor indringers. Zoals in de inleiding vermeld kunnen de eisen die de diverse soorten aan hun overwinteringsplaats stellen vrij sterk verschillen. Globaal kan gesteld worden dat de baardvleermuis, de franjestaart en de gewone grootoorvleermuis de kleinere, relatief koude verblijven prefereren. Worden deze soorten in een groter verblijf waargenomen, dan han-

gen zij veelal op de koelere, vochtige plaatsen. De franjestaart heeft daarbij de neiging diep in spleten weg te kruipen, e.e.a. maakt het er niet gemakkelijker op deze soort waar te nemen. De koudeminnende baardvleermuis wordt jaarlijks minder waargenomen in de winterverblijfplaatsen. De laatste jaren bedraagt het aantal in de kuststrook aangetroffen baardvleermuizen niet meer dan een tiental. De gewone grootoorvleermuis wordt nooit in grote aantallen waargenomen, het blijft meestal maar bij één of enkele exemplaren per locatie. Ook deze soort zoekt veelal de koelste plekken in een bunker of ijskelder op. De watervleermuis is een soort die de relatief iets warmere en drogere plekken prefereert. Over de slaappleatskeuze van de meervleermuis is nog niet veel met zekerheid bekend. Deze soort wordt pas de laatste jaren in grotere aantallen aangetroffen. Het is waarschijnlijk dat de meervleermuis ongeveer dezelfde omstandigheden prefereert als de watervleermuis.

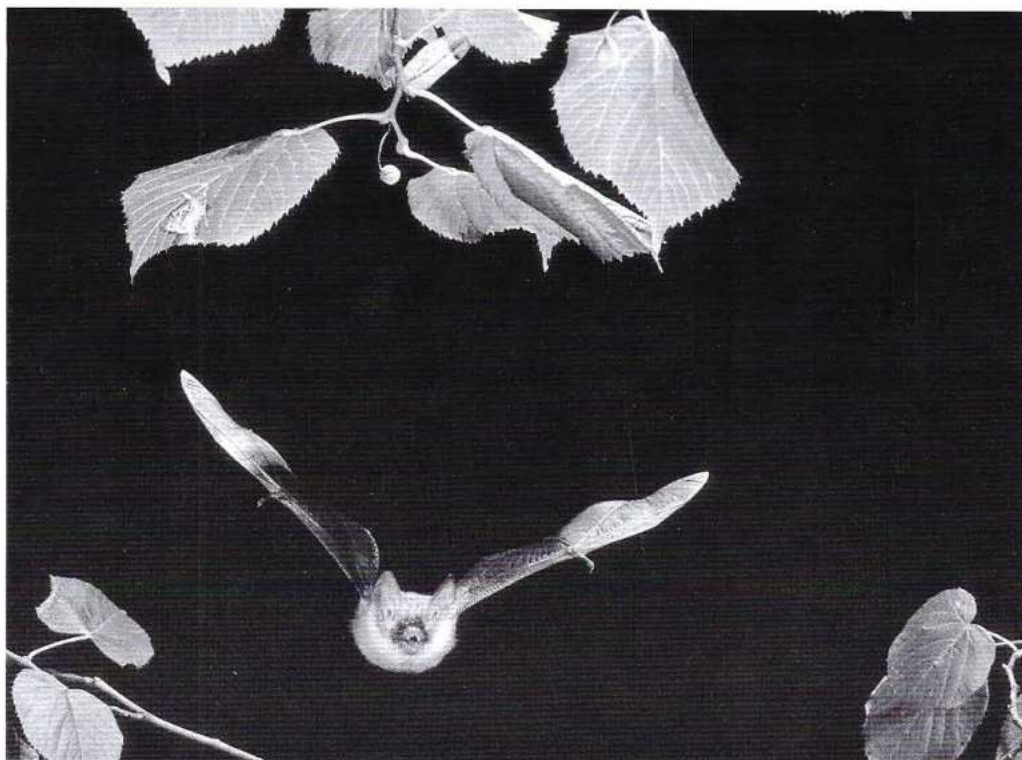
Ontwikkelingen

Sinds de eerste bezoeken aan de bunkers op het Kraansvlak bij Bloemendaal (NV PWN) zijn er verschillende objecten bijgekomen. De laatste jaren zijn er in Duin en Kruidberg (Natuurmonumenten) een aantal bunkers voor vleermuizen ingericht. Dit heeft geresulteerd in een hoger aantal waargenomen vleermuizen. Vooral het aantal watervleermuizen stijgt sterk met de toename van de onderzochte winterverblijven. Landelijk gaat het deze soort overigens ook voor de wind; een duidelijke oorzaak voor deze toename is nog niet te geven. Opvallend is het verschijnen van de meervleermuis in de winterverblijven. Halverwege de zeventiger jaren werden in de duinen bij Den Haag (Lina c.s.) de eerste overwinterende meervleermuizen in bunkers aangetroffen. Gaandeweg liep het aantal waargenomen dieren per telling op. Voorheen was deze soort eigenlijk alleen overwinterend bekend uit de ondergrondse Limburgse mergelgroeven. Sinds de winter van 1983/84 vinden we deze soort ook overwinterend in Noord-Holland. De eerste exemplaren werden gevonden in

In de binnenduïnrand wordt onder meer de laatvlieger aangetroffen (foto: Dick J.C. Klees/Foto Natura).

De grootoorvleermuis in vlucht. Deze soort wordt nooit in grote aantallen aangetroffen in bunkers en ijskelders (foto: Dietmar Nill/Foto Natura).

de ijskelders van Elswout en Middenduin (Staatsbosbeheer). Ook hier stijgt het aantal waarnemingen. Langs de gehele kuststrook neemt deze soort in aantal toe.

De gewone grootoorvleermuis is 's zomers moeilijk waar te nemen door zijn zeer zachte echolocatiegeluiden. 's Winters kan de soort in de winterverblijven heel wat gemakkelijker worden vastgesteld. Duidelijk is wel dat deze vroeger algemene soort, tegenwoordig vrij schaars is. Het verdwijnen van zomerverblijfplaatsen in gebouwen, maar ook in holle bomen en het geïsoleerd raken van delen van de populatie door versnippering van ons landschap zijn hier mogelijk debet aan. Een andere soort waarmee het niet zo goed lijkt te gaan is de baardvleermuis. Gedurende de tijd dat de wintertellingen gehouden worden is deze soort jaarlijks in afnemende aantallen waargenomen.

Van deze soort is bekend dat hij een voorkeur heeft voor gevarieerd, kleinschalig landschap. Een bunkertje in de duinen bij Schoorl (SBB) herbergt nog een populatie overwinterende vleermuizen waarin baardvleermuizen nog een behoorlijk aandeel vormen variërend van twintig tot veertig procent.

Hoewel in de duinstreek zeldzaam, worden er elk jaar enkele franjestaarten waargenomen, zij het in kleine aantallen. Desondanks geeft het voorkomen van deze kritische soort wel iets aan over de waarde van de binnenduinstrand voor vleermuizen.

Een echte verrassing was de vondst in de winter van 1983 / 1984 van een vale vleermuis in een ijskelder. Deze grootste inheemse soort wordt eigenlijk alleen nog in Limburg aangetroffen en ook hier is deze soort uitgesproken zeldzaam. Er zijn van deze soort geen zomerkolonies in ons land meer bekend. In 1991 / 1992 werd in dezelfde ijskelder weer een exemplaar van deze soort aangetroffen. Als hangplaats had dit exemplaar vrijwel dezelfde steen uitgezocht als de eerste, wat doet vermoeden dat het hier om hetzelfde exemplaar gaat.

Besluit

Hoewel vooral in Noord-Holland de laatste jaren een goed beeld ontstaan is van het gebruik van diverse winterkwartieren door vleermuizen, blijft het raadzaam nieuwe slaappleatsen in te richten en blijvend beschikbaar te houden voor vleermuizen. Het is zeer waarschijnlijk dat vleermuizen jaarlijks terugkomen naar plaatsen waar ze de vorige winter goed doorgekomen zijn. Beschikbare locaties worden al in augustus bezocht door vleermuizen op hun geschiktheid als slaappleats voor de komende winter. Het is dus van het grootste belang dat winterkwartieren ook buiten het koude jaargetijde ongestoord blijven! Bij nieuw ingerichte onderkomens kan het enkele jaren duren voordat de vleermuizen hier gebruik van gaan maken. Het goed bijhouden en gedurende lange tijd ongestoord laten van deze locaties zal op den duur de aantrekkelijkheid voor deze dieren vergroten.

Dankwoord

Tot besluit van dit artikel wil ik, na meer dan tien jaar de resultaten van het werk van vele terreinbeheerders en hun medewerkers te hebben gevolgd, een dankwoord richten aan ing. P.W. Dhont (NV PWN), mw. M. Jansen (Vereniging Natuurmonumenten), Staatsbosbeheer, Gemeente Velsen (Landgoed Beeckestein), en Mevr. F. Fopma-Bonjorno (Landgoed Waterland) die door het inrichten en bijhouden van winterverblijven een waardevolle bijdrage leverden aan de bescherming van vleermuizen.

J.P.C. Boshamer is als leerkracht werkzaam in het Basisonderwijs.